

РАЙКО ЖИНЗИФОВ В РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

(140 години от рождението му)

Дочо Леков

Последните две десетилетия от живота си Жинзифов прекарва в Русия. Тук той, макар и далеч от робското ежедневие на народа си, създава творчество, свързано с духовната и политическата атмосфера в България, с общите тенденции в развитието на българската литература и култура. Жинзифов се изявява като поет, журналист, публицист, белетрист, преводач, литературен критик, фолклорист. И преди всичко като патриот, подчинил всяка своя проява на националния си дълг, на веруюто си на гражданин и демократ.

Няколко момента от живота на Жинзифов се оказват решаващи във формирането на неговите обществени и творчески позиции. През 1856 г. той е назначен за помощник-учител в българското училище в Прилеп, чийто главен учител по това време е Димитър Миладинов. В негово лице Миладинов открива отдавна търсения съидейник. Жинзифов е респектиран от културата, изключителното родолюбие, педагогическия такт на своя сънародник. Той е увлечен от стремежа му българският език да се преподава в училищата, да зазвучи от църковния амвон; от неговата принципност и твърдост в борбата против асимилаторските домогвания на фанариотите. Дружбата с Миладинов прави от Жинзифов ревностен поклонник и популяризатор на народното творчество. Той наблюдава с увлечение народните обичаи, записва песни, приказки, предания. Тези богати впечатления от народния бит и изкуство не остават без отглас в развитието му като писател и публицист.

На Миладинов Жинзифов дължи и друго — насочването към Русия, към нейната богата литература и култура. Тук той попада в кръга на Каравелов, Дринов, Нешо Бончев, създава с тях Московската българска дружина, която си поставя за цел да подготвя пристигащите от България младежи за приемане в руски учебни заведения, да ги снабдява с книги и ги подкрепя материално. По инициатива на Дружината през 1860 г. започва да излиза и единственото българско периодично издание в Русия „Братски труд“, в списването на което Жинзифов има решаваща роля.

В Москва жадният за знания български младеж се свързва с видни руски учени и общественици — Ив. С. Аксаков, проф. М. П. Погодин, П. И. Бартнев, Нил Попов и др. Те му съдействуват да види редица събития и факти през техния поглед, да ги прецени с техния критерий, т. е. да възприеме някои техни славяно-филски концепции, които слагат отпечатък върху някои моменти в неговото литературно и обществено дело.

Една подробност от биографията на Жинзифов има особено значение за израстването и утвърждаването му като български патриот. В Одеса, на път от Македония за Москва, той се среща с Раковски. Разговорът му с него е откровен — Жинзифов му разказва за въвеждането на българския език в училищата и църквите, за народните умотворения, които е събрал. Раковски му дава наставления за по-нататъшното му образование, за онова, което му предстои след завършването на учението в Русия. Зачуден от гръцкото име на Жинзифов — Ксенофонт, — Раковски се обръща назидателно към своя млад събеседник: „Да си мениш името, ако си българин!“ След няколко месеца, приел вече българското име Райко, Жинзифов му пише с облекчение: „Истинно, Господине мой, колку неприлично ми ся видеше името ми неможам да ви докажам, шото, веруйте ми, дури страм ми беше да го кажам другему. . . Проклетий! . . . Прочее вместо Ксенофон. . . зедох име, с което преди две години ме викаше муж добрий и великодушен и най-голям родолюбец в Македония, Д. Хр. Миладинов. Това име ке го държа до последното ми издихание. О! Да знаете колку ся радвам, даже и ся гордам!“¹

Преклонението на Жинзифов пред Раковски е толкова голямо, че то му дава и първия творчески импулс. В писмото, което „новопокръстеният“ Райко му пише на 9 януари 1859 г. от Москва, спонтанният възторг се е отлял в стихотворно славословие:

Г-е. . . Раковский,
мудрий юнак българский,
радуй ся ти, душа мудра,
весели ся, душо блага.
Чест и слава си добила,
вечно име оставила. . . !²

Въздействието на Димитър Миладинов и Раковски, непосредственият контакт с родолюбиви български младежи в Москва, непресекващият интерес към събитията в България, знанията и впечатленията, получени в Русия, и не на последно място несъмненото дарование и искреният патриотизъм създават от Жинзифов търсеща личност, утвърждават го в нашата литература, журналистика и култура.

Стиховете в писмото до Раковски от 9 януари 1859 г. са първата плаха стъпка в областта на поезията. Но Жинзифов не е от онези стихотворци, които пишат по вътрешна принуда. За него, както изповядва в писмо до Дринов, поезията е „нравствено развлечение“, необходимост. И той заживява с нейния богат и примамлив свят.

В поезията на Жинзифов откриваме онези мотиви, онова настроение и атмосфера, които ще открием и в поезията на Геров, Чинтулов, Славейков. . . Лирическият му герой е превъзмогнал патриархалната привързаност към бащин дом, майка и родина. Подобно на героя на Чинтулов от „Стара майка се прощава със сина си“ и „Изпроводяк на одного българина из Одеса“ той отива „на чуждина“, за да се върне след това и да „изтреби търне“, да „изчисти троскот“, да „изоре безплодна нива“, която „да дадит плод“ („Глас“). Вслушан в гласа на Паисиевата история, този герой отправя поглед към древното историческо минало, за да „види“ старинната българска столица, „накитена. . . сос левски знамена“, да се поклони пред дръзкия и страшноок Симеон („Сон“). Той обича да си спомня за Крали Марко, за изтъкнати дейци на славянската писменост като Климент Охридски. Чрез безсмъртието на тяхното дело поетът внушава идеята за поли-

¹ Р. Жинзифов. Съчинения. С., 1969, с. 389.

² Пак там, с. 388.

тическа и духовна свобода, държи будно националното съзнание („Песня“, „Охрид“).

Славейков, Каравелов, Ботев считаха за най-опасен враг на народното тегло апатията, заспалата съвест, малодушието. В изблик на спонтанно негодувание Ботев нарече обществено индиферентните свои сънародници „идиоти“ („В механата“), Каравелов ги иронизира в „Зора се е зазорила“, „Минуват дни и години“, „Проклинат ни гърците“...

Мъката на Жинзифов от безразличието е също болезнена, сарказмът — неудържим. Те дават поетичен заряд на едно от най-хубавите му стихотворения — „До българската майка“, — съхранило горестта на патриота и изгнаника.

Майко злочеста ти, майко страдалница,
мътни са сълзи ти, как у Брегалница,
мътни са студни вълни.
Рониш ти сълзи, а сърце разпаряш ми;
питах напразно я — не отговаряш ми
сладки л' са, майче, они?

Осъзнатият граждански дълг се чувства и в горчивия упрек, и в присмеха и иронията. Жинзифов негодува против пошлостта и лицемерието, апелира за сговор и родолюбие. В преклонение пред подвига на Миладиновци Каравелов им посвети най-хубавата си повест „Българи от старо време“. Жинзифов увеквечи техния подвиг в поезията си:

Запалени свеки държейки,
на бугаре пат те светейки
.....
сос сърце смирено, горешо,
те бранеха с слово си вешо
народност, свобода народна
и вера духовно свободна.

(„Вдовица“)

Ботев възпя героичната смърт на Хаджи Димитър и Левски („Хаджи Димитър“, „Обесването на Васил Левски“), Жинзифов по своему видя и възвеличи делото на Сава Филаретов, Никола Катранов („После смъртта С. Филаретова“, „После смъртта на Н. Огнянов“).

Райко Жинзифов е поет с непримирима гражданска съвест. Той страда със своите братя, негодува от политическото, духовното и социалното безправие. Понякога потапя перото си в кръв:

Нам не помагат с сълзи молитви,
жъртви олтарни, поклони ниски,
нам са потребни кървави битки,
час на съдба ни мож да е близки.

(„Недопелна песня“)

Но песента, както самокритично признава чрез заглавието на стихотворението, остава „недопелна“. Пробудилата се революционна дързост секва, поетът се отпуща в малодушие и размисъл, за да признае трагичната безизходност, в която е изпаднал: „щом ръка я кренам в той час става тя мъртва“.

Жинзифов не можа да възприеме революционната борба в България и в другите славянски страни. Към политическите партии понякога той даже има утопично отношение. „Я не зная ни старите, ни младите родолюбци — пише в писмо до Дринов от 22 ноември 1868 г., — но не умеям да ти кажа за что сердце

мое лежи повече към старите, нежели към младите. Мене ся струва, че унищожението на тези две партии, тоест соединение их в едно целое, е необходимо, ако само пожелаем да имаме некаков си успех в какво и да е предприятие.“³ Независимо от афинитета си към нотабилите обаче Жинзифов намира сили да признае, че „младите“ стоят нравствено по-високо от „старите“. Даже понякога, поддавайки се на житейския си усет, стига до революционни изводи: „Я же мислам — споделя Жинзифов с Марин Дринов, че този въпрос (черковния — б. м.) окончателно ще го реши само саблята.“⁴ В такива моменти Жинзифов се приближава до представителите на революционната партия, до Каравелов и Ботев като гражданин и творец. И в стихотворенията му се долавят някои от онези бойни нотки, които идват от страниците на „Свобода“, „Независимост“ или „Знаме“. Но предопределил съдбата си чрез връзките с видни славянофили като Ив. С. Аксаков, застанал на техните позиции, Жинзифов, щом почувствува, че се приближава до някои схващания на революционната българска емиграция във Влашко, отпуща в малодушие десницата, готова да хване окървавения булат (меч).

В българската литература през Възраждането псевдоцивилизациата, възприемането на формалната страна, на гланца на европейската култура възмущава поети като Славейков, драматурзи като Войников и Тодор Пеев. Жинзифов, свързан здраво със самобитните български нрави, бит, душевност, продължава тяхната страстна защита на изконно българското. Прозрял в значението на традицията, на духовните и материалните ценности, създадени от народа, той е саркастично настъпателен срещу псевдомодернизациата, намерила външна изjava в облеклото, езика, в отношенията между хората („Европаизъм в Шумен“). Тази „криворазбрана цивилизация“ поетът открива не само в България. Принуден да се скита по време на следването си като домашен учител, той наблюдава с огорчение живота на руското дворянство, напъните му да подражава на Запада. „Първо мене ме вбесява тази глупава привычка — пише по този повод Жинзифов — да се говори на чужд език, и то не с чужденци, а със своите, с домашните, със сестрата, с децата и пр. без всякаква потребност, така че понякога, говорейки по руски, ти се налага да слушаш как известно лице, кореняк руснак, се затруднява даже по-зле от мене при предаването на мислите си и пита как на руски трябва да се преведе еди коя си френска или немска дума. Още съществува някакво неволно пренебрежение към своя роден език, някакво неясно, несъзнателно хладнокръвие към него.“ Отстоявайки традиционното българското, Жинзифов го свързва с националното, взето в многообразните му измерения и нюанси.

Да не мразим, да не гоним
наша света старина,
нек разсъдим, нека спомним
и за наша бъднина.

(„Просияк“)

Жинзифов е поет на елегичните тонове, влюбен в горите, долините, полята на своя роден край, на България. В пейзажите му се долавят ромонът на Вардар, плисъците на Охридското езеро, ароматът на стружките градини. Природата в неговата поезия напомня за пейзажа в стихотворенията на Чинтулов, Козлев или Ботев. Тя не е статична. Жинзифовият пейзаж диша, реагира, става резонатор на възвращения, настроения, идеи. Вдовщата на Димитър Миладинов крее след трагичната смърт на своя мъж. Мъката ѝ трябва да се предаде в нейния изблик и вгълбеност. Природата става „действащ компонент“ на лиричната творба:

³ Р. Жинзифов. Съчинения, с. 406.

⁴ Пак там.

Разплакала гори, планини
и стружки дълбоки долини,
градини и ниви, и дървя,
разплакала китки и лозя.
И славей престана да пеит,
и слънце пред нея не греит.
От жалост зорница са скрила
и сички небесни светила,
и върба си гранки наведна,
и риба из вода побегна.

(„Вдовица“)

Психологическият детайл, предаден чрез спонтанните отреагирвания на природата, дава своеобразен колорит на творбата, подсказва за потенциалните заложби на автора.

Чинтулов пръв от нашите поети издигна солидарността между славянските народи като гаранция за тяхната независимост и свободно развитие („Стани, стани, юнак балкански“). Жинзифов акцентува на тази повеля като поет и публицист. Той постави общославянската взаимност в нравствен и политически план, поиска да я види в перспектива.

Треба вера, твърда клетва
да сме верни ми до гроба,
да сме чисти като жертва,
като в майчина утроба.

(„Гусляр в собор“)

Влечение към фолклора проявяват всички наши писатели от Възраждането. Той ги интересува като летопис на народната съдба, като съкровищница на недосегаемия народен гений, като естетическа категория. Най-хубавите от творбите на Геров и Чинтулов, Козлев и Славейков, Каравелов и Ботев са свързани с фолклора. Литературното дело на Жинзифов утвърждава по своеобразен начин ролята на народното творчество в литературния процес през 60-те — 70-те години на XIX в.

Още при първия досег с песента Жинзифов е пленен от нейната идейна и емоционална свежест. Българските народни песни са „невинни, многоречовити. . . многогласовити, умилни“ („Млади години“). В това е тяхната сила и прелест, дълбочина и полет. И поетът заживява с мечтата да създаде такива творби, които да са зов и повеля, както песните на древния певец Боян („Молитва“).

Жинзифов обиква народната песен още когато обикаля родния край. Миладинов му дава възможност да я почувствува и разбере и когато по-късно младият велесчанин обръща отново поглед към нея, тя му разкрива много от своите тайни. Допадат му образи, изразни средства, композиционни похвати, колоритният език. И формирайки се като творец, Жинзифов не се откъсва нито за миг от онова, което е създавал народът в продължение на столетия.

По мотиви и композиция някои негови стихотворения стоят близко до популярни народни песни, в други образът, настроението, поведението на лирически герой се разкрива чрез похватите и лексиката на фолклора. Девојката в поезията на Жинзифов нравствено и физически не се разграничава съществено от девојката в народната песен — тя е блага, стройна, черноока. Щампата от фолклора преминава и в личното творчество. И ни напомня за някои женски образи от разказите и повестите на Каравелов — Латинка, Лиля. . . Процесът на „приближаване“ и „разграничаване“ от фолклора се проявява в различна степен,

по индивидуален начин в творчеството на българските писатели, в т. ч. и на Жинзифов.

Прави впечатление, че Жинзифов и Каравелов понякога използват едни и същи мотиви от народното творчество, като им дават нова, почти сходна обществена нюансировка. Заръката на момъка или момата към пилето в народната песен да предаде на любимата или любимия интимна поръка в Жинзифовото творчество има друго предназначение. В стихотворението „Гулаб“, първата стихотворна творба на поета, той използва този мотив, както и композиционната схема на песента, но преосмисля и поръката, и изживяванията на лирическият герой. Молбата на този герой има вече подчертан граждански смисъл:

Но ако може да спомогне
отечество да си избави,
Македония, Тракия,
па и Горна България
от фанариоте владици,
прокляти, лукави гърци...

Към гълъба поетът има и друга заръка — да каже на „българи-юнаци, нестрашливи македонци“ да продължат борбата, започната от Димитър Миладинов. Същия начин на заемстване и интерпретация откриваме и в Каравеловото стихотворение „Молитва“.

Народната песен дава идейна сила и образност, колорит и естественост на Жинзифовия стих. Тя го обогатява интонационно, прави го оригинален. Неслучайно най-хубавото от поезията на Жинзифов звучи с нейната мелодичност, завладява с нейната непринуденост.

Мършоедки, черни птици,
пейте, в гранки пейте;
кукувайте кукавици,
очи, сълзи лейте!

Ветри буйни, ветри с сили,
вейте, жално вейте
и с планински самолети,
очи, сълзи лейте!

Белолики ви девойки,
тъжно ви запейте,
ви, жетварски чърнооки,
вреди сълзи лейте!

(„Гуслар в собор“)

Чувства се едно дарование, школувало при народния певец, което все още не може изцяло да се прояви.

Влиянието на народното творчество при Жинзифов и Каравелов идва и по друг път. И двамата не само познават, но превеждат творби от поезията на Шевченко, близка по дух и ритъм на борческите традиции на украинския фолклор. Шевченко става за тях пример, как трябва да се преосмисли фолклорното, каква индивидуална изява да получи.

Жинзифов не е поет от ранга на Славейков или Ботев, но той има дарование. В стихотворения като „Град“, „Гарван“, „Вдовица“, „Сам себе си“, „Гуслар в собор“ и др. се откроява творческата му физиономия, собственият му глас, който трепти от носталгия по родината, изобличава робството, възпява всичко, свързано с героичното минало и бъдещето на България.

През 1870 г. в Браила излиза в самостоятелно издание поемата на Жинзифов „Кървава кошуля“. Част от нея през 1868 г. е отпечатана във в. „Народност“. Преди „Кървава кошуля“ са създадени няколко български поеми — „Стоян и Рада“ на Н. Геров, „Двама приятели“ на Чинтулов, „Горски пътник“ на Раковски, „Черен арап и хайдут Сидер“ на Н. Козлев. Но поемата на Жинзифов има свое място в развитието на този жанр. Тя не се отклонява от идейната проблематика на „Горски пътник“, независимо че и сюжетът, и интерпретацията на образите са дадени в друга тематична и художествена плоскост. Въпреки това османският политически гнет е показан в необузданата му бруталност и цинизъм. Примиренческата философия на една майка, възпитавала сина си в робски дух, влиза в противоречие с едни порядки, за които синът не е подготвен — и той загива. Така жестокият спомен — кървавата риза на убийтия — става символ на петвековната робия, обвинение срещу апатията, призив за борба. В „Горски пътник“ Раковски посочва жизнените обстоятелства, които карат младите българи да се опълчат срещу османската власт и ги довеждат в хайдушката чета. В „Кървава кошуля“ Божин пада мъртъв още при първото стълкновение с поробителя и онова, което трябва да стане с него, наблюдаваме при майка му — тя скъсва с апатията, у нея заговарва бунтът на отмъщението. Чрез лиричните изповеди, диалога, който води със старицата, с назидателните си думи към всички „гиздави момчета, българчета градски“ авторът подсилва оптимистичния подтекст на поемата, внушава идеята за всенародна политическа борба. „Кървава кошуля“ продължи традициите на поемата като жанр — свързането ѝ с актуалните проблеми на съвременността, изобличение на петвековния произвол.

И в тази своя творба Жинзифов остана верен на себе си — да бъде близко до проблемите на съвременността. Затова поставя подзаглавието „Приказка из съвременният български живот“. Тази тенденция той осъществява и като белетрист чрез разказа „Прошетба“, излязъл през 1860 г. на страниците на сп. „Братски труд“. Датата на появата на творбата показва, че авторът ѝ долавя някои жанрови тенденции в литературния процес през Възраждането и прави опит да бъде пионер в утвърждаването им. През 1860 г. освен „Прошетба“ в сп. „Български книжици“ излиза повестта на Друмев „Нешастна фамилия“, а в руското списание „Наше время“ разказът на Каравелов „Атаман болгарских разбойников“ („Войвода“). Наистина поради слабия достъп на сп. „Братски труд“ в България разказът на Жинзифов не оказва онова въздействие, което имат Друмевата повест и Каравеловата творба „Войвода“, появила се през 1870 г. и на български език във в. „Свобода“. Независимо от това опитът на Жинзифов в областта на белетристиката насочва към онези граждански литературни проблеми, които занимават и другите ни повествователи.

Разказът му, посветен на Д. Миладинов, е насочен против политическия и духовния гнет. И ако с „Нешастна фамилия“ и „Войвода“ го свързва неприкритата му обществена тенденция, авторът му за пръв път в белетристиката ни поставя въпроса за фанариотското потисничество, който Друмев засяга във втората си повест „Ученик и благодетели или чуждото си е сѐ чуждо“. Още мотото на „Прошетба“ — поговорката „Зол търн — зла копачка“ — подсказва за борческата идея на Жинзифов, прокламирана и от Каравелов във „Войвода“. Той описва, негодува и в стила на Бозвели страда и иронизира: „Кутра сирота България! Дали царят не даят ферман да се строят църкви или твоите жедни фанариоти със среброто и със златото, които дават твоите бедни синове, покриват своите коляски и наргюлета?“

Жинзифов умее да разкрие и предаде изживяванията на героите, да се усмихне добродушно или заговори съчастнически. Какъв родолюбив заряд се крие в желанието на бабата да чуе благословията на черковнославянски език, помрачено от неумението на „попът, чист българин. . . да читат по български“. Независимо

че в известни случаи Жинзифов изпада в етнографизъм, в разказа си той проявява дарование във воденето на диалога, в претворяването на пейзажа, в характеристиката на лицата. С тези свои качества, с идейната си проблематика „Прошетба“ не само по хронология, но и по стойност се нарежда между първите сериозни прояви на възрожденската белетристика.

В историята на българската възрожденска литература Жинзифов се утвърждава и като преводач. В „Новобългарска сбирка“, издадена през 1863 г. в Москва, заедно с оригиналните му стихотворения са включени и преводите на „Слово о полку Игореве“, „Краледворски ръкопис“, творби на Шевченко. Жинзифов пръв от българските писатели превежда „Словото“, както и стихотворения от Кобзаря. Той е един и от първите преводачи на мистификацията на Ханка „Краледворски ръкопис“.

И в преводаческата си дейност Жинзифов се ръководи от искрени патриотични подбуди. Той иска да покаже, че още в древни времена славяните са създали ненадминати фолклорни творби, да насочи книжовниците към откриването на „некое старо народно съкровище, в кое, като в огледало, ще видиме животът на нашите делове“⁵. Затова, когато една от тези старини е открита — мистификацията на Ив. Гологанов и Ст. Веркович „Веда Словена“, — Жинзифов превежда от български на руски език песента на Орфей — „Древняя болгарская песня об Орфее“, открытая Стефаном Верковичем, сербским и болгарским археологом. 1867“.

С писателски усет и научен интерес подхожда Жинзифов при превода на „Слово о полку Игореве“. Превода той придружава не само с предговор, но и с интересни бележки — дава библиография за „Словото“, посочва кога и от кого е открито, както и образци от различните руски издания. Като взема под внимание работата на Жинзифов като преводач и първи български литератор, проявил научен интерес към тази забележителна творба на старата руска литература, проф. К. Н. Державин пише: „Преводът на „Слово о полку Игореве“ влезе в историята на българската литература като пръв опит за пресъздаване на най-великия паметник на древната руска поезия, като истински влог в българо-руското културно сближение, като принос на искрена, сърдечна признателност от страна на българския патриот-просветител, възпитаник на руската култура.“⁶

Истинско откритие за Жинзифов е поезията на Шевченко. Тя го привлича с топлотата и лиризма, с хуманизма и борческия си демократизъм, със своеобразната си близост до украинския фолклор. Седем години преди да излезе първият печатан превод на Шевченко, направен от Каравелов — стихотворението „Песен: Защо ми са черни вежди“⁷, — чрез „Новобългарска сбирка“ Жинзифов утвърждава приоритета си на пръв преводач и популяризатор на Кобзаря в България. Той така интимно чувства произведението му, че заживява с мисълта да преведе цялото му творчество. През 1866 г. споделя с Дринов: „Превел сум почти весь Шевченко, но той още дълго време ще лежи между другите мои бумагошарения.“ След няколко години отново осведомява Марин Дринов, че през лятото на 1869 г. ще бъдат готови всичките му преводи от поезията на Шевченко. Жинзифов не осъществява намерението си и онова, което е превел, без да го отпечата, е изгубено или унищожено.

Когато се разглежда делото на Жинзифов, особено внимание трябва да се обърне на преводаческата му практика. През 60-те—70-те години на XIX в. в България се водят спорове за качествата, които трябва да притежава художе-

⁵ Р. Жинзифов. Публицистика. Т. II. С., 1964, с. 237.

⁶ Проф. К. Н. Державин. Райко Жинзифов и его перевод „Слово о полку Игореве“. — Вестник на Ленинградския университет, бр. 1, 1951.

⁷ Свобода, бр. 44, 1870.

ственият превод, за неговата достоверност и за границите, в които трябва да се движи интерпретацията на преводача. Отхвърлят се „побългаряванията“ като отминал етап във формирането на оригиналната ни литература. Възрожденските ни писатели чрез своите преводи и литературнокритически отзиви и статии изработват принципи и критерии за оценката на преводната творба. Жинзифов се намесва в тези спорове не като литературен теоретик и критик, а като преводач-практик. Чрез преводните си произведения той се застъпва за добросъвестно придържане към оригинала, за правдиво пресъздаване на идейно-емоционалната атмосфера, за съблюдаване на естетическите концепции на автора. Той превежда точно. Само в единични негови преводи, и то тогава, когато не може да намери адекватно покритие със съответно име от оригинала, е принуден да побългарява (Трохим — Трайко, Наста — Неда, „Ратайкия“). Наистина не всички преводи на Жинзифов са достатъчно сполучливи. Но нespолюки има и в преводаческата практика на Славейков и Каравелов. При това, когато се прави оценка на преводаческото майсторство на възрожденските книжовници, трябва да се имат пред вид не само творческите им възможности, но и недостатъчната шлифовка и неустановеност на формирация се национален български език.

Жинзифов не проявява литературнокритическия нерв на Каравелов или Нешо Бончев. Наистина той възприема всяко произведение като критик, но мълчаливо, сдържано, без да излиза с отзиви и преценки във възрожденския периодичен печат. Някои от писмата му до Марин Дринов говорят за непредубедения му критерий — той изказва мнението си без резерви, независимо от това, дали бележките, които трябва да направи, са за приятели или за хора, към които е резервиран. И може би авторът на „Кървава кошуля“ нямаше да се изяви като литературен критик, ако не беше хубавото намерение на А. Гербел да състави и издаде сборник под заглавие „Поезия славян“. На руския учен е била необходима статия за българската литература. И той (по съвета на Бартенев) се обръща към Жинзифов. Последният приема и прави подбор на творби от фолклора и от българската литература, които трябва да бъдат включени в изданието. Заедно с това помества в него и две специално написани за случая статии — „Българската литература“ и „Български поети“, чрез които се легитимира като критик и пръв историк на нашата литература.

В статията „Българската литература“ са проследени най-характерните моменти от литературния процес през Възраждането. Посочена е ролята на Паисий като родоначалник на обновителния дух в българската литература и култура, на един от първите самобитни последователи — Софроний Врачански. Обърнато е особено внимание на тежкия политически и духовен гнет, който забавя литературния развой, набелязани са по-значителните прояви в книжовния живот през първите десетилетия и а XIX в. — „Рибния буквар“ на Берон, произведенията на К. Огнянович, Хр. Павлович и др. Поради продължителната си емиграция в Русия Жинзифов не е бил запознат основно с българската оригинална и преводна книжнина. Затова в статията си понякога допуска неточности, не споменава за интересни явления и дейци. Въпреки това той разграничава оригиналното от малочестното, отбелязва приноса на всеки самобитен творец в общонационалния литературен фонд. Жинзифов има критично отношение към теорията на Венелин за произхода на българите, но разбира актуалния ѝ заряд, ролята ѝ за извисяването на националния български дух. И той оценява справедливо както съчувствието на руския учен към робската съдба на българите, така и неговото научно и литературно дело.

По-значителни прояви и дейци в новобългарската литература Жинзифов вижда след четвъртото десетилетие на XIX в., когато се появяват поемата на Геров „Стоян и Рада“, „прекрасните поетически песни“ на Чинтулов, които „се разпространяват в България от ръка на ръка в множество преписи“. Той се прекланя

пред талантлив писател като Петко Славеиков, „надарен от природата със забележителни способности“. Гордее се с такъв непримирим родолюбец като Раковски, представител на „най-дейните труженици и пламенни патриоти, посветили целия си живот в полза на своето отечество“.

Отношенията между Жинзифов и Каравелов охладняват след острата рецензия на редактора на „Свобода“ за „Новобългарска сбирка“ и за славянофилството на нейния автор. Независимо от това, когато трябва да се изкаже за писателя и журналиста Каравелов, Жинзифов превъзмогава личните си чувства и проявява едно от най-ценните качества на литературния критик — принципността. Както в статията „Българската литература“, така и в очерка си за Каравелов той го характеризира като един от най-даровитите български писатели и журналисти. При обзора на възрожденската белетристика Жинзифов споменава повестта на Блъсков „Изгубена Станка“, побългарената „Сирота Цветана“ на Йоаким Груев, но бърза да посочи, че значение за развитието на белетристичния жанр имат „по-специално разказите на Каравелов „Неда“, „Дончо“ и „Хаджи Ничо“. Изобщо Каравелов владее прекрасното перо и притежава способност привлекателно и вярно да изобразява народния бит на българите.“

В обзорната статия на Жинзифов са посочени и първите български драматургични произведения — „Райна княгиня“, „Покръщение на Преславский двор“, „Велислава“. Изтъкнат е научният принос на Дринов, посочена е преводаческата и съставителската дейност на Партений Зографски, Иван Момчилов, Никола Михайловски и др. В Жинзифовия очерк има и празноти: не е отбелязана първата прова на възрожденската белетристика — повестта на Друмев „Нешастна фамилия“, не са споменати диалозите и драматичните творби, които предшествуват драмите на Войников.

В очерка си „Българската литература“ Жинзифов се проявява и като един от първите историци на българския периодичен печат (приоритет в случая се пада на Каравелов с неговата статия „Българската журналистика“, излязла в бр. 153, 154, 1862 на в. „Московские ведомости“). Той отбелязва почти всички вестници и списания, издавани в Цариград или извън пределите на Османската империя, посочва по-значимите от тях — „Български книжици“, „Читалище“, „Периодическо списание“. Жинзифов отбелязва направлението и характера на възрожденската журналистика, изтъква антинародното съдържание на издания като „Турция“, родолюбивия дух на „Дунавски лебед“, „Свобода“. Докато задача на „Турция“ е „да кади тамяна на правителството и на турските сановници и да разпространява всред българите разни нелепости и неверни неща за Русия“, „Дунавски лебед“ „принесе голяма полза на българите, тъй като неговият талантлив редактор със своето изкусно перо спомагаше много за успеха на борбата“.

В другата си статия — „Български поети“, — поместена в сборника на Гербел, Жинзифов разглежда по-подробно жизнената и творческата биография на някои от утвърдените възрожденски писатели — Раковски, Славеиков, Чинтулов, Каравелов. В статията са включени и данни за нейния автор, които имат автобиографичен характер. Така Жинзифов сам, макар и с понятието за случая стеснение, определя справедливо своето място в контекста на литературния процес през Възраждането.

Статията „Българската литература“ е първият обзор на възрожденската ни книжнина, появил се при това в чуждестранно издание. Той дава първите системни сведения на чужденците за нашето културно развитие, за неговата специфика и перспективи. От статията и очерците за българските писатели в „Поезия славян“ черпи сведения А. Н. Пипин за двутомната си „История на славянските литератури“.

Повечето от българските възрожденски писатели се проявяват като талантливи журналисти и публицисти. На страниците на своите вестници и списания

те обнародват литературните си творби, излизат в защита на поруганата национална чест, апелират за единство, просвещение или борба. Изключение в тази насока не прави и Жинзифов. Първите му литературни и публицистични прояви са свързани с издаването от 1860 г. в Москва сп. „Братски труд“. В него Жинзифов печата „Питане и отговор“, „Европаизъм в Шумен“ и други свои стихотворения, „Прощетба“, статията „Две думи към читателите“. Независимо че от списанието излизат четири книжки, то привлича вниманието на българската емиграция, на руски учени и общественици. А. И. Пипин в бр. 4, 1860, на „Современник“ отбелязва: „Това е малка брошура на български език — образец на нова, сега започваща славянска литература, още бедна откъм писатели, средства и читатели, но която не трябва да губи надежда за успех в бъдещето.“

Като публицист с дарование обаче Жинзифов се изявява в руските периодични издания „День“, „Современная летопись“, „Русский архив“, „Московские ведомости“, „Москва“, „Православное обозрение“, както и на страниците на българските вестници „Время“ и „Македония“. В руската периодика той печата статии, дописки и обзори, чрез които запознава руската общественост с борбата на българите против фанарнотското духовенство, със социалните язви в Османската империя, с икономическия и духовния живот на българите. В руския печат Жинзифов обнародва над 170 публикации, наситени с факти, пропити с болка и вяра.

Неговият диапазон е широк. Той е загрижен за съдбата на своя народ преди всичко, но се интересува и от борбата на черногорци и сърби, откликва на важни събития в живота на чехи и поляци. Коварните ходове на английската и австрийската дипломация към Сърбия го възмущават не само като славянин, но и като журналист и човек. И той реагира срещу всяка лъжа и фалшификация.

Статиите на Жинзифов в своята цялост проследяват историческото развитие на българския народ, неговия културен и обществен живот. В тях той се проявява като патриот, чужд на тесногърдието и шовинизма. Затова, изтъквайки приноса на българите в областта на цивилизацията, той не омаловажава духовните ценности на другите народи.

Жинзифовата публицистика прави впечатление преди всичко със солидната си аргументация. Преди да дойде до извода, той го подготвя, търси неговите уязвими страни, за да ги подкрепи с нов доказателствен материал. И чак след това със суровата логика на фактите обобщава и въздейства. В обстойната си статия „Из бележките на един пътешественик из Македония“ Жинзифов се легитимира като публицист, отлично запознат с географията и статистиката. Това му дава възможност да докаже, че по негово време „едната половина на населението на Македония съставляват българите, а другата — разни дребни племена, пръснати всред тях, по голямата част от които се намират в градовете, а именно — турци, албанци и власи или румънци“. Все така граждански целенасочен и добросъвестно аргументиран е публицистът и в останалите си статии. В „Българите и техните съседи“ например той очертава границите, в които живее българският народ „според изследванията на етнографа Лезан, когото не можем да упрекнем в пристрастие към българите“, посочва числеността на населението, излагайки различни мнения, и достига до извода, че „броят на българите се колебае между пет и четири и половина милиона“.

Силното национално чувство на Жинзифов прозира във всеки ред от публицистката му. Той спори, противопоставя, отхвърля или утвърждава, но не за да възвеличи един народ за сметка на друг. Националният нихилизъм му е винаги чужд. По повод на фалшификациите в гръцката брошура „Военен стан или тържеството на века“ Жинзифов пише: „Но не цялата гръцка литература, помествана в списанията, се състои от подобни творби. Напротив, известно ни е, че някои от атинските вестници дори съчувствуват на делото за възвръщането на славянските народности в Турция.“

Славянофилските възгледи на Жинзифов не му позволяват да застане на правилни позиции по някои национални и международни въпроси. Той не успя да разбере, че борбата на поробена Полша е насочена не срещу международния престиж на Русия, а срещу руското самодържавие. Не оцени и справедливото възмущение на Раковски във връзка с преселването в България на черкези и татари, изразено на страниците на „Дунавски лебед“, в брошурата му „Преселение в Русия...“ Това не му попречи обаче до последните дни на живота си да благоговее пред делото на Раковски. Когато искаме да почувствуваме твореца и човека Жинзифов, трябва да умеем да отделим и разграничим искрения патриот и демократ от „заръждавеля славянофил“.

Големите наши публицисти се раждат на страниците на българските вестници „Гайда“ и „Македония“, „Свобода“ и „Независимост“, „Дума на българските емигранти“ и „Знаме“. Талантливи български публицисти създава и руският периодичен печат, един от които е Жинзифов. Наистина той пише на руски език, но поставя проблеми, които се разискват върху страниците на нашата периодика. При това той мисли, спори и убеждава като българин. Затова с право неговата публицистика е съединително звено между руската и българската публицистика през 60-те—70-те години на XIX в. В нея ще открием и народната мъдрост, всмукана в статиите на Славейков, и родолюбивото негодувание на Войников, стаено в „Дунавска зора“, и дръзкото възмущение на Каравелов и Ботев.

Публицистиката в българските периодични издания има за задача да формира национално българско съзнание преди всичко, да съдейства с различни средства българският народ да се обособи като нация, да заживее свой политически, икономически и културен живот. Подходът и интерпретацията в публицистиката на Жинзифов имат други особености и нюанси — авторът ѝ трябва да запознае руското обществено мнение със страданията на българите, подвластни на Високата порта; да спечели подкрепата на руския народ и на официална Русия за освобождението на България. Така, поставяйки в статиите си много от проблемите, които се разискват и на страниците на българските вестници, Жинзифов ги анализира и осветлява с оглед на новия, небългарски читател, който, за да бъде спечелен, трябва да бъде убеден в правотата на идеите чрез силата на аргумента. Затова „руската“ публицистика на Жинзифов се отличава със своята фактическа последователност. Тя обогатява публицистичния жанр през Възраждането с нови отсенки, с интересни хрумвания и внушения. В нея, както и в публицистиката на талантливите български писатели няма еднообразие на форми, похвати и художествени средства. Основен неин вид е статията, но когато е необходимо, Жинзифов използва и дописката, прегледа, писмото на читателя до редакцията. Понякога говори като очевидец, в други случаи придава впечатление на конкретно лице. Когато е необходимо, се позовава на съвременни събития и факти, без да пренебрегва историческите сведения или народните умотворения. Винаги обаче се ръководи от едно — онова, за което пише, да се възприеме без резерви.

Като писател и публицист Жинзифов се интересува от проблемите, свързани с формирането на българския национален книжовен език. Той е бил упрекван от книжовници като Богоров, че не спазва определени езикови норми, че пише на „едно небивалично наречие“⁸. Нека не се забравя обаче, че Жинзифов е имал усет за съотношението между език и наречие, отчитал е богатството и своеобразието на всеки диалект и е поискал чрез писателската си практика да даде пример, по какви пътища трябва да стане формирането на националния ни книжовен език. „Мие за българский язык — разсъждава той — бройме той язык, кой ся говорит по цяла Македония, Тракия и България, между говорите на кой има малу-

⁸ Книговище за прочитане, г. I, 1875, кн. 4.

много разлика, но мие, както и секој българин не късоглед, не можеме да рече, че, што словото рѣка или вода е македонско или трайкийско, а рѣка, вода е българско, защото нема македонци, нема трайкийци като отделни народи, а има само славяне — българе, които живеат по речените места, имената на кои, може би, имат си право в землеописанието, а не в народността; накъсо да речиме, има един целен народ български и един язык български, който, как и секој, кой му драго, другий язык, ся делил на наречия. . . И така мие мислиме, що не е наша погрешка, ако на читателите ще им са паднат да четат рѣка, вода, планина, а в друго место рѣка и вода, планина и пр. Исто тако мие писахме път и пат, мѣчно и мачно, рѣка и рака, харно ли мие сторихме или лошо — това е друго питание; само сакаме да кажиме, що тие разлики на языкът ни бежа нам по-малко или повече познати и не сет погрешки от незнание; но со се това ние не шеме ни да помислиме, а камо ли да кажиме, що изучихме языкът си, колку що треба.⁹

Такива са схващанията на Жинзифов за българския език като писател. Към този език той подхожда и като патриот и с основание смята, че националният книжовен език трябва да обединява, а не да разединява.

Приносът на Жинзифов във формирането на новобългарската литература е неоспорим. Съратникът на Миладинов работи в различни литературни жанрове — в поезията и белетристиката, изяви се като неоспорим преводач и литературен критик, прояви интерес към народното творчество, завоюва свое място в българската публицистика, изказа се по проблемите на националния книжовен език. Заедно с това подпомогна морално и материално новосъздаденото Българско книжовно дружество, което го провъзгласи за свой дописен член. Жинзифов насочи към руските учебни заведения будни български младежи, грижи се за преуспяването на български училища в Македония. Той си извоюва неоспорим авторитет между руски учени и общественици като писател и педагог. Затова погребението му е тържествено и многолюдно. „Москва е виждала рядко такова погребение, на което да се стече цвятът на нейната интелигенция, членовете на Славянският комитет, професорите от Университета, някогашните другари на Жинзифов“, пише първият му биограф С. С. Бобчев.¹⁰

Жинзифов работи с именити български писатели и учени — Марин Дринов, Нешо Бончев, Васил Друмев, Васил Д. Стоянов. Те вярваха в неговите възможности, поощряваха го в многостранната му дейност. „Жинзифов е още много млад — пише в една от статиите си, публикувани в Чехия, Васил Д. Стоянов — и можем да се надяваме, че един ден той ще стане именит български поет, ако Амор и българските музи не го напуснат.“ Райко Жинзифов живя до последните мигове от краткия си живот и с „българските музи“, и с непреклонния дух на български патриот и хуманист. В писмо до В. Д. Стоянов от 12 януари 1864 г. той му пише от Москва: „Не гледайки на това, че я лично не знам вас, ни па вие мене, но наша-та клета нарѣчница (урисница), која-то ѝе очукала нас горки българе, ѝе дотука насърдена и налютена на нас, штога треба секој из нас младежите българе, кои-то сме са распрѣснали по Европа, да са печали, за да са дигне този гъстити мрак от клета ни Майка България (Македония, Тракия и Балканска България). Треба штога си мие българе (млади), знаиме ли са или не, да сме напоени с една вода; треба штога си мие да сме вдъхнати с еднаков дух. . .“ Тази „една вода“, този „еднаков дух“ именно направиха Жинзифов голям патриот и общественик, вградихме литературното му дело в устоите на българската национална култура.

⁹ Р. Жинзифов. Съчинения, с. 169.

¹⁰ С. С. Бобчев. Р. Жинзифов. Животопис и книжовно-просветна деятелност. — Наука, 1882, кн. 8—9.